

Lesbeschrijving *Doel*

- ❖ De leerlingen kunnen aangeven, waarom de Noordelijke Nederlanden in 1588 een republiek werden;
- ❖ De leerlingen weten in hoofdlijnen hoe het bestuur van de Republiek geregeld was;
- ❖ De leerlingen weten welke visie verwoord wordt in de woorden: 'Jehova blies en zij werden verstrooid';
- ❖ De leerlingen kennen in hoofdlijnen het verloop van de Tachtigjarige Oorlog onder Maurits en Willem Lodewijk.

Aantal lessen 5

Lesonderdelen *Vertelling*

1. De Armada
2. Het turfschip van Breda

Leestekst

De list

Leerlingenboek

Hulp uit het buitenland
 Het bestuur van de Republiek
 De Armada
 De Spanjaarden verdreven

Verwerking**Repetitie****Vertelling 1** **DE ARMADA**

Langs de zuidkust van Engeland lichten de waarschuwingsvuren één voor één op. Wanneer de kustwacht het vuur hoog laten branden is dit het teken voor de wachters op de volgende wachtpost. Zij steken direct hun vuur aan. Niet alleen de vuren op de hoge punten waarschuwen voor de vijandelijke nadering, maar de boodschap wordt ook door de verschrikte kustbewoners doorverteld. Wat zal dit teweegbrengen voor de Protestanten in Engeland en de Nederlanden?

In zijn kantoor in Londen zit Bruyn Ewouts. Natuurlijk hoort hij ook de berichten over de naderende Spaanse vloot. Ze wordt de Armada Invencible, de Onoverwinnelijke Vloot, genoemd. Direct sluit hij zijn kantoor. Nee, in deze spannende dagen zal er geen handel worden gedreven. Hij zadelt zijn paard om naar de kust te rijden. Misschien kan hij daar iets zien. Als hij de straat van zijn kantoor uit wil rijden ziet hij zijn vriend en mede-koopman John Matthews. 'Waar ga je heen?' vraagt John. 'Ik ga naar de kust. Ik ga daar kijken wat de vloten doen', antwoordt Bruyn vanuit zijn zadel. 'Weet je waar ze zijn?' vraagt John aan Bruyn. 'Nee, niet precies, maar dat hoor ik onderweg wel. Ik ben heus niet de enige die poolshoogte wil nemen.' John lacht kort.

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

‘Ik ga met je mee, tenminste als je even op me kunt wachten.’ Tien minuten later rijden de twee vrienden in draf richting de kust.

Onderweg horen de mannen telkens van de kustbewoners hoe het met de vloten staat. Veel vissers hebben op zee wel Engelse oorlogsschepen richting het zuiden zien varen. Degenen met scherpe ogen konden de masten van de komende Armada zien. De twee ruiters stoppen bij een huisje waar een visserman zijn netten aan het spoelen is. Beleefd neemt de visser zijn muts voor de ruiters af. ‘Wat wenst u, heren?’ ‘Kunt u ons meer vertellen over de Spaanse vloot?’ Een korte knik en een handgebaar. Even later zitten John en Bruyn op het houten bankje naast de visser. De visserman begint te vertellen. ‘Zoveel schepen heb ik nog nooit gezien? Wel honderdertig! En groot dat sommige zijn, het lijken wel drijvende kastelen!’ ‘Kunnen wij er ook iets van zien?’ vraagt John. ‘Kom maar mee.’ Even later beklimmen de drie mannen een smal, rotsachtig pad. Bovenop de rotsen hebben de mannen een schitterend uitzicht over de zee. ‘Daar!’ wijst de visser naar het oosten. Ja, werkelijk is de zee vol Engelse en Spaanse oorlogsschepen. Twee geweldige vloten. ‘Kijk, die hoge zeekastelen zijn de Spaanse galjoenen van de Armada’, legt de visser uit. Vol aandacht kijken de mannen naar de naderende, vijandelijke vloot. Het is overweldigend om te zien.

‘Ziet u in wat voor vorm de Spaanse schepen varen, heren?’ vraagt de visser. Bruyn vernauwt zijn oogjes tot spleetjes en tuurt naar de Spaanse schepen. In het midden varen veel grote schepen naast en bij elkaar. Aan beide kanten varen als twee vangarmen andere schepen. ‘Het lijkt wel een halve maan...’ zegt Bruyn. ‘Precies, dat is het!’ antwoordt de visser. ‘De punten van de halve maan zijn er om de aanvallende vloot in te sluiten.’ Opeens davert een kanonschot over het water. Een grote rookpluim stijgt op. De Engelse schepen varen op de Spaanse af. Kanonschoten rollen over het water. ‘Zie je dat de Spanjaarden niet kunnen enteren?’ roept de visser enthousiast. De twee koopmannen zien inderdaad hoe de Engelse schepen buiten het bereik van de vijandelijke enterdreggen blijven. Keer op keer worden salvo’s op de Spaanse schepen afgevuurd. Dikke kruitdampen benemen de mannen het zicht. Als de rookpluimen weggewaaid zijn, zien de mannen een Spaans galjoen omsingeld door drie, vier Engelse schepen. ‘Kijk!’ wijst Bruyn. John volgt de vinger van Bruyn. Drie grote Spaanse schepen schieten hun omsingelde makker te hulp. De Engelse schepen wenden hun roeren en maken zich los van het Spaanse schip. Buiten schootsafstand van de Spaanse schepen blijven ze de Armada volgen.

Opgewonden lopen de mannen even later het rotspad weer naar beneden. Boven is bijna niets meer te zien van de vechtende vloten. ‘Morgen zijn ze zo ver weg dat je ze niet meer kunt zien’, zegt de visser, ‘maar horen zul je ze nog wel.’ ‘Wat gaan wij doen?’ vraagt Bruyn aan John. ‘Ik hoop dat jullie dan ver voorbij de haven van Plymouth zijn, heren’, wenst de visser. ‘Hoe bedoelt u?’ vraagt Bruyn. ‘Je kunt ervan uitgaan dat de Spanjaarden graag naar de haven van Plymouth willen, om zich te verschansen.’ ‘En te wachten op Parma’, valt John bij. ‘Maar daar zal de Hollandse vloot wel een stokje voor steken’, zegt Bruyn beslist. ‘Ik weet zeker dat admiraal Justinus van Nassau ervoor zorgt dat de landingstroepen van Parma niet het kanaal kunnen oversteken.’ ‘Zo God het wil, heren! Ik groet u.’ Het duurt niet lang, of de Londense vrienden berijden het kustpad.

Dagenlang volgen de twee Londense ruiters de zeeoever. Soms kunnen de twee vrienden, vanaf een hoge plaats, de twee vloten zien. Wanneer dat niet lukt, wijst het kanongebulder wel de weg. Op een late, donkere avond volgen John en Bruyn nog steeds de vloot. Ze hebben nog geen overnachtingsplek gevonden. De maan schittert

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

op het water van het Kanaal. De wind duwt de ruiters in de richting van de zee. Plotseeling vlammen vanaf de Engelse vloot vier, zes, acht felle vuren op. Ze drijven in de richting van de Armada. De gloed van de brandende schepen wordt al feller en feller. 'Wat is dat?' vraagt John. Bruyn tuurt naar de acht brandende schepen die voortgeduwd door de wind snel richting de Spaanse vloot drijven. 'Dat zijn branders! Bij Antwerpen gebruikten de Geuzen ze ook. Helaas werd het vuursein niet gegeven, nadat een groot deel van de schipbrug was vernietigd. Kijk John...' Meer kan Bruyn niet zeggen. Een oorverdovende knal daverd over de zee. Een felle vuurvlam stijgt op. Kogels en stukken hout vliegen rond. Nog zeven daverende ontploffingen volgen. Als de eerste rook weggeblazen is, ziet John dat enkele Spaanse schepen in lichterlaaie staan. De andere schepen maken dat ze weggomen en zeilen alle kanten op. Over het water klinkt trompetgeschal. Bevelen klinken. De honderdvijftig Engelse schepen zetten koers om de verstrooide Spaanse schepen te achtervolgen.

10 december. De klokken van de St. Paul in Londen roepen de mensen naar het grote kerkgebouw. Van alle kanten komen de mensen aangestroomd en zoeken een plaatsje in het immense gebouw. Koningin Elisabeth is met haar hofhouding aanwezig. Bruyn Ewouts zoekt met zijn vriend John Matthews een plekje op. Samen schuiven ze een bank in. 'Weet je nog wat die visser zei?' vraagt John fluisterend aan Bruyn. 'Jazeker, God alleen de eer', antwoordt Bruyn.

Het koor begint te zingen. Een prachtig loflied galmt door de gewelven van de St. Paul. Ademloos luisteren de Londenaren naar de blijde lofzang. Als de laatste tonen wegsterven buigt John zich naar zijn buurman. 'Dit lied heeft de koningin gedicht', fluistert hij. Verrast kijkt Bruyn John aan. Dan luisteren ze naar de spreker die een kort verslag uitbrengt van de afgelopen maanden. 'Bij Schotland zijn de schepen door een geweldige storm uit elkaar gedreven. Heel veel Spaanse schepen zijn gestrand op de rotsen. Admiraal Medina Sidonia is slechts met zevenenzestig schepen teruggekeerd in Spanje. Van onze Engelse schepen is er niet één verloren gegaan!' Een zucht van dankbaarheid golft door de menigte. Na de dankdienst loopt koopman Ewouts in gedachten naar zijn kantoor.

Even later zit de koopman achter zijn bureau. Er wordt geklopt. De brievenbezorger stapt binnen en overhandigt de koopman een pakketje. Bruyn betaalt de bezorger en maakt de touwtjes van het kistje los. Als hij het oppakt om de brief eruit te halen, rolt een zilveren munt op zijn schrijftafel. De koopman pakt de brief en begint te lezen. Zijn ogen glijden over de regels. Als hij de brief gelezen heeft legt hij hem naast de munt. Hij pakt de zilveren schijf van zijn bureau en houdt deze in het zonlicht. In het midden ziet hij vluchtende Spaanse schepen. Erboven een 'blazende wolk'. In de wolk leest Bruyn: Jehova! De HEERE blies en zij werden verstrooid. 'Inderdaad', mompelt Bruyn voor zich uit, 'het is Jehova geweest die de Armada heeft verstrooid.'

Bron

H. te Merwe, *De Armada van koning Filips*. Utrecht, z.j.

Gespreksvragen

1. Kun je uitleggen waarom er op de munt staat: Gods adem heeft ze verstrooid?
2. Weet je uit de Bijbel voorbeelden van Gods daden in oorlogen?
 - Zie de Uittocht uit Egypte, woestijnreis, inname beloofde land, de tijd van de Richteren, Koningen en terugkeer uit ballingschap.
3. Wat zei de visser tegen Bruyn en John? Wat bedoelde de visser daarmee?
 - Zo God het wil. Zie het gebed van de Heere Jezus in de hof van Gethsémané.

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

Vertelling 2 HET TURFSCHIP VAN BREDA

Schipper Van Bergen klemt zijn pijpje stevig tussen zijn tanden. Ondertussen inspecteert hij zorgvuldig de touwen, schoten en vallen van zijn zeilschip. Hier en daar trekt hij een touw iets strakker aan. Fokke, zijn knecht, warmt zich in het achteronder bij het kleine vuur. Maar daar heeft Van Bergen geen tijd voor. Voor afvaart wil hij zijn schuit goed nagekeken hebben. Ondertussen spiekt de schipper in de richting van de wal. Hij hoopt maar dat niemand doorheeft dat er geen turf in het ruim wordt gebracht. 'Psst!' klinkt het bij de loopplank. De schipper ziet het silhouet van een jongen. Zachtjes kraakt de loopplank onder zijn voeten. 'Ik ben Peter. De prins heeft mij meegestuurd als dekknecht. Kunnen de mannen aan boord komen?' De schipper kijkt van onder zijn borstelige wenkbrauwen de jongen een paar tellen scherp aan. Dan knikt hij.

Eén voor één sluipen even later de zwaar bewapende soldaten de krakende loopplank over. Achter elkaar verdwijnen ze over het dek in het ruim. De schipper, knecht Fokke, en de nieuwbakken knecht Peter leggen de planken over het dek. Zorgvuldig stapelen de mannen een paar lagen turf op het dek. Er is niets meer te zien van de zeventig soldaten van prins Maurits. Adriaan van Bergen klemt tevreden zijn pijp tussen de tanden. Het gaat precies zoals hij het prins Maurits heeft voorgesteld. Van Bergen bukt bij een smalle spleet. 'Kapitein... kapitein', fluistert hij, 'alles in orde?' 'Ja, schipper', fluistert kapitein Héraugière terug. 'We zitten als haringen in een ton, maar met Gods hulp zullen we Breda innemen!' Ondertussen hijst Fokke het grootzeil en stoot het turfschip van de wal. De snijdende, gure oostenwind bolt het zeil langzaam op.

De uren verstrijken langzaam. Schipper Van Bergen bijt verbeten op zijn pijpje. Zijn bontmuts heeft hij diep over de oren getrokken. Op het voordek staat Fokke met een lange vaarboom in zijn hand. Telkens probeert de knecht de grote ijsschotsen van het schip weg te duwen. Soms is hij te laat: Luid krakend beukt het turfschip dan tegen een ijzig brokstuk. 'Als het zo doorgaat, dan komen we voor 1600 nog niet in Breda aan', moppert de schipper. 'Peter, vraag eens hoe het met de mannen in het ruim gaat?' beveelt de schipper. Peter loopt naar de spleet in het turf. 'Hoe is het beneden?' In het donkere ruim zitten de zeventig soldaten dicht opeengepakt. Hun handen vastgeklemd om de musketten. Ze kijken vastberaden voor zich uit. 'Hoe lang duurt het nog?' fluistert luitenant Helt naar Peter terug. 'Ik weet het niet, maar de schipper zegt dat de wind tegen is. Het kan nóg wel een dag langer duren.' De soldaten in het ruim beginnen zachtjes te praten. 'Ssst!', beveelt de kapitein, 'het minste geluid kan ons verraden. Wees dapper, mannen!'

In de loop van de volgende dag komt het turfschip in het zicht van het Kasteel van Breda. Schipper van Bergen heeft, met zijn pijp in de mond geklemd, zelf het roer in handen. Eerst moeten ze onder de Waterpoort door, voordat ze de binnenhaven van het Kasteel in kunnen varen. Voor de Waterpoort dobbert een bootje met een Spaanse hopman erin. 'Herrie maken, jongens!' sist de schipper zijn knechts toe. Meteen beginnen Fokke en Peter een vrolijk wijsje te zingen, terwijl ze ondertussen met een zwabber de buitenwand van het schip beginnen te schrobben. De Spaanse hopman maakt zijn bootje los en roeit naar het turfschip toe. 'Jullie zingen als lijsters, jongens! Maar het is nog lang geen lentetijd!' Fokke lacht en grijpt het toegeworpen touw van de hopman vast. Met een bons ligt de roeiboort langs zij. Handig klimt de Spanjaard aan boord van het turfschip. 'Het is bar koud, schipper! Wat heb je ons

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

lang laten wachten. In het hele kasteel is geen turf meer te vinden.' 'Is het zo erg?' vraagt de turfschipper. Dan is het maar goed dat we komen. Maar, hoe gaat het met u hopman? En hoe gaat het met gouverneur Lanzavecchia?' 'Dank u', antwoordt de Spanjaard, 'de gouverneur is zojuist een paar dagen naar Geertruidenberg. Er dreigt een aanslag op die vesting.' 'Zo, zo', antwoordt Van Bergen ernstig. Ondertussen kijkt de hopman naar de stapel turf op het dek. 'Ik hoop wel dat het beter spul is, dan dat van de laatste keer, schipper!' 'Wat zegt u nu, hopman?' De schipper kijkt de Spanjaard verbaasd aan. 'Was de laatste turf niet goed?' 'Nou ja, goed en goed is twee', zegt de hopman. 'Ik kan u verzekeren dat dit de beste turf is!' zegt de schipper, terwijl hij een turf oppakt en in handen van de Spanjaard drukt. Deze bekijkt het stuk brandstof alsof hij er erg veel verstand van heeft. 'Ik zal straks wat kerels sturen die u helpen met lossen, schipper!' 'Dat is goed', antwoordt Van Bergen kalm. De hopman stapt weer in z'n sloep en groet de schipper.

Adriaan van Bergen grijpt opnieuw het roer en Fokke en Peter duwen met de lange vaarbomen het schip onder de Waterpoort door. Nauwelijks is het schip onder de poort door gevaren, of het schip krijgt een hevige schok. Fokke slaat voorover op het dek en Peter tuimelt bijna in het water. Nog net kan hij een doek grijpen, waarmee de turf is afgedekt. 'Wat is dit?' roept de schipper. 'Ik weet het niet!' roept Fokke terug. Ondertussen komt er uit de spleet in de turf geluid: 'Van Bergen! Van Bergen!' Adriaan knielt neer bij de spleet. 'Wat is er, kapitein?' vraagt hij gedempt. 'Het ruim stroomt vol met water. We zitten tot onze benen in het water!' Van Bergen schrikt enorm. 'Pompen, Fokke! Pompen!' Fokke krabbelt zo snel hij kan overeind en zet de krakende pomp in beweging. Een stroom water golft er overboord. 'Jij ook, Peter', beveelt de schipper. 'We zijn vast en zeker op een onder het water verborgen paal gelopen, of zo iets. Pompen maar!'

Fokke en Peter gaan onmiddellijk aan het werk en slagen erin om het schip drijvend te houden. Als het schip op steenworp afstand van de kade is, gooit Fokke een touw naar de wachtende soldaten. Handig vangt één van de mannen het touw op en al zingend trekken de soldaten het turfschip verder de binnenhaven in. Een paar minuten later ligt het schip met de 'levende turf' afgemeerd aan de kade. Bij het wachthuis is het een drukte van belang. Sjouwers, soldaten, burgers en kinderen lopen door elkaar. Een sjouwer probeert aan boord te springen. 'Niemand aan boord!' buldert de schipper, terwijl hij, met zijn pijpje in de hand, de sjouwer terugwijst. 'Ik zal zelf wel kiezen wie mij kan helpen.' Ondertussen zitten de soldaten blauw van de kou in het ruim. Tot de knieën zijn de mannen drijfnat. Rillend klemmen de mannen hun verkleumde handen om hun musketten. 'Kapitein', fluistert luitenant Helt zacht. 'Ik moet.. ik moet..' In het schemerdonker ziet Héraugière het benauwde gezicht van de luitenant. Ieder ogenblik kan de arme man in een enorme hoestbui uitbarsten. De luitenant tast aan zijn zij en steekt zijn dolk de kapitein toe. 'Doorsteek mij maar, anders....., anders....., sterven jullie allen.' Ontroert kijkt de kapitein naar luitenant Helt. 'Dan bast hij zachtjes: 'Onze luitenant biedt zijn dolk om hem te doden, zodat ze ons niet zullen horen. Wie heeft de eer om hem te doden?' Niemand verroert zich. 'Hoe moet het dan, mannen?' En als uit één mond klinkt het antwoord zachtjes: 'We willen met hem leven én sterven!'

Buiten is er niets te merken. Peter en Fokke pompen zo hard ze kunnen, terwijl ze ondertussen het hoogste lied zingen. Aan de wal klinken de opgetogen stemmen van de Italiaanse soldaten in Spaanse dienst. Schipper Van Bergen is van boord gegaan en komt even later terug met een paar sjouwers. Zij zullen de turf van het schip lossen en naar het kasteel brengen. Even later zijn de mannen hard aan het werk. Mand na

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

mand wordt volgestapeld en naar het kasteel gesjouwd. 'Schipper!' Adriaan kijkt in het bezorgde gezicht van Fokke. 'Nog een paar lagen en dan zijn we bij de planken van het ruim...' 'Ja, mannen!' roept Van Bergen, 'na deze laag stoppen we ermee. Het is trouwens bijna donker!' Tegelijkertijd loopt de schipper naar de bediende, die de volle manden turf in zijn boekje noteert. 'We stoppen voor vandaag!' De sjouwers komen om de schipper heen staan, die zijn goed gevulde beurs tevoorschijn haalt. 'Zo mannen, jullie hebben goed je best gedaan! Morgen hopen we verder te gaan! Hier is alvast een beloning voor jullie. Ga maar een kan bier drinken.' 'Dank u wel, schipper!' antwoorden de mannen. 'Hoe laat moeten we morgen weer aanwezig zijn?' 'Morgenochtend, mannen. En dan halen we de beste turf tevoorschijn!' De ogen van Adriaan van Bergen schitteren van vreugde.

Het is nacht. De oostenwind striemt over de stad Breda. De temperatuur daalt tot ver onder vriespunt. Op de kade is de regelmatige voetstap van de Spaanse wacht te horen. Schipper Van Bergen haalt samen met Peter de planken die het ruim afdichten weg. Fokke heeft in het achteronder een paar ketels met hete melk klaargemaakt. De verkleumde soldaten slurpen het hete vocht naar binnen. Ondertussen vertellen kapitein Héraugière en luitenant Helt het strijdplan. Terwijl de ene groep soldaten het wachthuis overvalt, zullen de anderen het arsenaal veroveren. De kapitein gaat voor zijn mannen staan. 'Makkers, het uur is aangebroken. We kunnen niet meer terug. Of we overwinnen, óf we sterven! Laten we onze ziel aan de Heere geven.' Alle mannen buigen hun hoofd. 'Voor U, o Heere en voor onze Gideon, prins Maurits, zijn wij hier. Geef ons Uw genade, zodat we mogen overwinnen in Uw Naam. Laat de strijd kort zijn. En als er van ons sneuvelen, neem dan onze ziel in genade aan. Amen!' 'Amen! Voor God en de prins!' juichen de soldaten zacht.

Even later zien schipper Van Bergen, Fokke en Peter de 'levende turf' het schip verlaten.

Epiloog

In Den Haag ontvangt Johan van Oldenbarnevelt een brief van een ijlbode. 'Bericht uit Breda!' Direct breekt de raadspensionaris de zegels open en leest de brief. 'Het kasteel en de stad van Breda zijn van ons. Er is niemand gesneuveld.'

Bron

A.G. Eggebeen, *De turfschipper van Leur*, Rotterdam, 1977.

Gespreksvragen

1. Waarom noemt kapitein Héraugière in zijn gebed Gideon? Aan welke geschiedenis moet je dan denken?
 - *Zie voor de geschiedenis van Gideon: Richteren 6 en 7.*
2. Zou jij luitenant Helts voorbeeld navolgen om je leven op te offeren voor de veiligheid van anderen?
3. Wie heeft het grootste levensoffer gebracht?
 - *Markus 10 : 45. 'Want ook de Zoon des mensen is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen en Zijn ziel te geven tot een rantsoen voor velen.'*
 - *Filippenzen 2 : 8. 'En in gedaante gevonden als een mens, heeft Hij Zichzelf vernederd, gehoorzaam geworden zijnde tot den dood, ja, den dood des kruises.'*

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

[Prins Maurits liet zich voor zijn plannen inspireren door geschiedenissen uit de Oudheid. Voor 'Breda' was dat de geschiedenis van het 'Paard van Troje'. Tip: Leg dat verhaal uit en laat de kinderen de overeenkomst benoemen.]

Leestekst

DE LIST

Het is in de herfst van 1589. De wind giert rondom de torens van het machtige kasteel, dat bij de stad Breda is gebouwd. Het water in de gracht klotst venijnig tegen de dikke muren. Regenvlagen striemen tegen de kleine vensters.

De Italiaanse huursoldaten binnen huiveren. Bah, wat een kikkerland is dit! Altijd maar kou en regen... Gelukkig is daar weer die schipper met zijn turf. Met een laaiend haardvuur kunnen ze tenminste hun wachtlokaal opvrolijken! Een goede pint bier er bij... Wat kan een soldaat meer wensen?

'Allo, schipper, wij helpen je wel een handje met het uitladen van je turf. En vergeet ons niet deze winter. We zien je graag nog een keer terug!' De schipper knikt en lacht maar wat, terwijl hij met een half oor naar hun bijna onverstaanbare taaltje luistert. Och, schipper Adriaan van Bergen is een goed vaderlander. Maar zou hij daarom niet aan de Spanjaarden mogen verdienen?

Als hij later zijn schuit door de waterpoort boomt, fronst hij nadenkend zijn wenkbrauwen. Eenmaal buiten gekomen, begint zijn plan vaste vorm aan te nemen. Hij lacht breed. Jullie zien me zeker terug, denkt hij. Maar eerst ga ik eens praten met prins Maurits!

Het is een paar maanden later, februari 1590.

In de omgeving van het Brabantse dorpje Leur is het aardedonker. Alles is in diepe rust.

Daardoor merkt niemand dat het turfschip, dat tegen de avond het anker heeft laten vallen in het riviertje de Mark, voorzichtig het riet wordt ingeboomd. Ook ziet niemand dat er vanuit dat riet een rij gestalten oprijst. Zonder gerucht te maken gaan ze aan boord. Even later verdwijnt het schip in de duisternis.

Achtenzestig soldaten in een ruim, opeengepakt als haringen in een ton... De spanning doet de harten sneller kloppen. Over een uur misschien, dan zijn ze bij Breda. Hoe het dan verder moet? Niemand van de soldaten die het weet. Kapitein Héraugière zegt niets. Onverstoorbaar kijkt hij voor zich uit. Het plan, dat schipper Van Bergen bedacht heeft, is eenvoudig. Soldaten onder de turf verstoppen en het schip door de waterpoort het Bredase kasteel binnenvaren.

Een eenvoudig plan, ja. Maar ook heel gevaarlijk. Er kan immers zoveel mis gaan. Schipper Van Bergen is voor alle zekerheid thuisgebleven. Twee van zijn neven, dappere jonge kerels, hebben zijn taak overgenomen. Zij zullen het turfschip in deze nacht naar Breda brengen.

Er kan immers zoveel misgaan...

Het gaat vriezen. Het duurt niet lang of het schip zit muurvast in het ijs. Vier dagen lang blijven de soldaten in het ijskoude ruim. 's Nachts sluipen ze aan land om aan voedsel te komen. Als de dooi invalt, ligt de rivier vol ijsschotsen. Zo gaat er nog een dag voorbij. Tenslotte zijn ze dan toch bij Breda.

Een krakende slag, een schok... Soldaten tuimelen omver... Er klinkt geruis van binnenstromend water... Wat gebeurt er?

Het schip is lekgestoten op een paal. Op het dek begint de scheepspomp te piepen. Bibberend staan de soldaten in het koude water.

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

Dan klinkt er plotseling geschreeuw: 'Schipper, waar blijf je met je turf? Moeten we bevroren? Gooi op dat touw, dan trekken we je naar binnen. We lossen dadelijk, hoor je!'

Weg zijn alle gedachten aan kou en water. De spanning stijgt ten top. Luitenant Matthijs Held ademt moeizaam. Steeds opnieuw verscheurt zijn hoest de stilte. Het zweet staat op zijn voorhoofd. Boven zijn hoofd rammelt één van de schippers met de scheepspomp. De ander schreeuwt er door heen. 'Neem mijn dolk,' fluistert Held, 'en doorsteek me als het nodig is. Ik wil jullie niet verraden!'

Eindelijk! Het gestommel boven hun hoofden stopt. Ze horen de stem van de schipper: 'Vooruit kerels, hier is wat drinkgeld. Het is toch carnaval? De beste turf lossen we morgen.'

Op de kalme stap van de schildwacht en het piepen van de scheepspomp na, is het stil geworden in het kasteel. In de verte klinkt feestrumoer uit de stad. 'Schipper, moet dat gerammel en gepiep de hele nacht doorgaan?' wil een soldaat weten.

'De schuit is lek. Willen jullie soms natte turf stoken?' broemt de schipper. Hij wou dat het opschoot. Iedere keer als het gemompel of gehoest in het ruim begint, slaat hij weer aan het pompen. Zou prins Maurits inmiddels gereed staan met zijn leger? Al uren geleden heeft de andere schipper het kasteel verlaten om hem op de hoogte te brengen.

De klokken van Breda laten twaalf slagen horen. Middernacht! Er komt beweging in het schip. Verbeten pompt de schipper door.

De schildwacht ziet niet dat er soldaten uit het ruim klauteren. Het gepiep van de pomp overstemt het zachte wapengerinkel.

Plotseling... een ruwe hand grijpt de keel van de schildwacht. Die probeert, hevig geschrokken, zich te verweren en om hulp te roepen.... Een dolk flitst, de schildwacht zakt in elkaar.

In het duistere kasteel wordt een kort, verbeten gevecht geleverd. Dan zwaait de poort open. Prins Maurits en Willem Lodewijk trekken aan het hoofd van hun troepen het kasteel binnen. Een trompetter blaast vrolijk het Wilhelmus. Als de ochtend aanbreekt, vluchten de geschrokken Spanjaarden overhaast de stad uit. De list is geslaagd. Breda is voor de prins!

Bron

Leerlingenboek *Er is Geschied*, deel 1.

Achtergrond- informatie *HULP UIT HET BUITENLAND*

1. Maurits stadhouder

De zaak van de Nederlanden stond er na de dood van de prins van Oranje slecht voor. In de Zuidelijke Nederlanden maakte Parma grote vorderingen. De bij de Unie van Atrecht aangesloten gewesten hadden hem aanvaard als landvoogd en door zijn militaire en diplomatieke successen genoot hij voorlopig het vertrouwen van koning Filips. En er was geen enkele reden te bedenken waarom Parma zijn veroveringen niet in de noordelijke gewesten zou voortzetten. Zijn successen in het zuiden waren zo groot dat met name koningin Elizabeth van Engeland zich zorgen begon te maken over de Spaanse machtsontplooiing.

In 1585 maakten Vlaanderen en Brabant al geen deel meer uit van de Staten-Generaal, terwijl zij voorheen juist vaak van doorslaggevend gewicht waren binnen dit

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

college. Ze werden nu echter grotendeels beheerst door Parma. Holland en Zeeland vormden de kern van het zogenaamde generaliteitsgebied.

Na de dood van Anjou en Oranje achtten de Staten-Generaal zich *nu ter tyt de hoochste overicheyt van den lande*, alhoewel zij er nog niet aan toe waren definitief zelf de leiding van de gewesten op zich te nemen. Zij vormden een nieuwe Raad van State, onder voorzitterschap van de jonge prins Maurits. Daarnaast gingen zij op zoek naar een nieuwe soeverein.

Maurits van Nassau, prins van Oranje, was de in 1567 geboren zoon uit het tweede huwelijk van Willem van Oranje, met Anna van Saksen. In november 1585 werd hij benoemd tot stadhouder van Holland en Zeeland. In 1590 volgden Utrecht en Overijssel en in 1591 Gelderland.

In maart 1587 stelde Holland Maurits tevens aan als kapitein-generaal. Daarmee werd Maurits echter niet de politieke leider, zoals zijn vader geweest was. Die rol was weggelegd voor de nieuwe landsadvocaat of pensionaris van Holland, Johan van Oldenbarnevelt, die in maart 1586 benoemd was. Hij zou zich sterk maken voor de Hollandse leiding bij de samenwerking tussen de gewesten.

Maurits had voorlopig weinig bezwaren tegen de leiding van Van Oldenbarnevelt. Zijn aandacht ging vooral uit naar legerzaken, hoewel dat niet betekende dat hij geen politieke bekwaamheden bezat. Hij had aanleg voor wiskunde en strategische problemen spraken hem dan ook aan. Pas na 1600, na zijn militaire successen, zou hij een zelfstandiger geluid laten horen.

2. De val van Antwerpen

In 1584 richtte Parma zijn tactiek op het uithongeren van de grote steden in Vlaanderen. Als gevolg hiervan en in sommige gevallen na verraad vielen in dat jaar achtereenvolgens Aalst, Ieper, Brugge, Dendermonde en Gent in handen van de Spanjaarden. Daarna richtte Parma zich op Brussel, Mechelen en Antwerpen. Op 10 maart 1585 gaf Brussel zich over. In het najaar van 1584 begon Parma met de bouw van de beroemde schipbrug bij Antwerpen, waarmee hij de stad van de zee wilde afsluiten, terwijl zijn soldaten de winter doorbrachten in kleine schansen en forten die langs de dijken waren gebouwd. Op 25 februari was de schipbrug voltooid. De brug had een lengte van 730 meter en rustte op pilaren van 25 meter hoog, die met een speciaal hiervoor ontwikkelde machine in de grond geheid waren. Bijna 200 kanonnen moesten het geheel verdedigen tegen aanslagen van de vijand. De onderneming gold als een wonder en Parma had er al zijn hoop op gevestigd. Deze hoop dreigde op 5 april de bodem ingeslagen te worden, toen enkele branders de rivier afzakten en een ontzaglijke ontploffing een gat van 60 meter breed in de brug sloeg. Daarbij kwamen 800 Spanjaarden om het leven. Parma's tegenstanders wisten echter geen gebruik te maken van dit succes. Voordat er een hulpexpeditie door het gat kon varen, was het gedicht en de belegering werd voortgezet. Op 19 juli gaf Mechelen zich over en op 19 augustus tekende burgemeester Marnix van St.-Aldegonde de capitulatie van Antwerpen. Zo was één van de best verdedigde steden van Europa, waarvan de wallen een omtrek hadden van wel 7,5 kilometer, in handen van Parma gevallen, zonder dat er één kanonschot was gelost.

Zo had Parma in drie jaar tijd kans gezien om het gebied in de Nederlanden waar Filips II heer en meester was te verdubbelen. Het meeste van wat hij veroverd had, zou hij niet meer kwijtraken. Daarbij steunde hij op zijn leger, dat volgens de Engelsen *over de beste soldaten van de Christenheid in onze tijd beschikte* en die wat discipline en vechtlust betrof, niet te overtreffen waren.

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

Vlaanderen en Brabant waren verontwaardigd dat de Staten-Generaal geen hand hadden uitgestoken om het teloorgaan van hun gewesten te verhinderen: *Hoevele bewonderenswaardige eden, verbonden en unies hebben wij tot stand gebracht en bezworen! Als zij geen vruchten afgeworpen hebben, komt dat vanzelfsprekend doordat elke provincie, die zijn eigen belangen laat voorgaan, nauwelijks bezorgd was over het lot van haar burens en bondgenoten, en daarbij dacht dat het wel voldoende zou zijn prachtige beloften op papier te doen, zonder deze ook maar na te komen... Op deze wijze is de mooie en machtige provincie Vlaanderen verloren gegaan.*

3. Koningin Elizabeth helpt

Het was dan ook niet zonder reden dat koningin Elizabeth zich ernstig zorgen begon te maken over het herstel van een machtig Spaans gezag in de Nederlanden. Daarom besloot ze, mede naar aanleiding van de dood van Willem van Oranje en van de hertog van Anjou, de Nederlanders hulp aan te bieden in hun strijd tegen Spanje. Daarbij moet wel bedacht worden dat Elizabeth geen sympathie koesterde voor opstandelingen tegen een in haar ogen door God ingesteld gezag. Evenmin had zij achting voor degenen die leiding gaven aan die opstand. En met de calvinisten voelde ze weinig verwantschap. Het waren vooral Filips' successen die haar vrees inboezemden. Bovendien waren er puriteins gezinde raadslieden aan haar hof, zoals Sir Francis Walsingham en Robert Dudley, de graaf van Leicester. Zij wensten een ingrijpen ten gunste van de calvinistische Nederlanders.

Elizabeth overwoog een inval te doen in Spaans-Amerika en een expeditieleger naar de Nederlanden te sturen. In december 1584 hoopte een meerderheid van de Staten-Generaal echter dat de Franse koning Hendrik III de plaats zou willen innemen van zijn gestorven broer, de hertog van Anjou, en Elizabeth kreeg een vriendelijk bedankje. Op 9 maart 1585 bedankte Hendrik III echter voor de eer. Hij wilde Filips II, die zowel zijn zuider- als zijn noorderbuur was, niet voor het hoofd stoten.

Omdat Antwerpen nog steeds standhield, realiseerden de Staten-Generaal zich dat Engelse hulptroepen toch wel goed van pas zouden komen. Op 12 mei besloten zij koningin Elizabeth de soevereiniteit aan te bieden en als ze weigerde, haar te bewegen tot het zenden van militaire of financiële hulp.

Elizabeth wilde helpen. De soevereiniteit weigerde ze. Ook zij wilde Filips niet voor het hoofd stoten. In het verdrag van Nonsuch, dat op 20 augustus 1585 werd getekend, beloofde ze troepen te sturen die onder bevel zouden staan van een aanzienlijk Engelsman, die tegelijk als adviseur van de Staten-Generaal zou fungeren. Voor deze functie koos ze haar gunsteling Robert Dudley, graaf van Leicester (spreek uit als 'Lester'). Twee andere Engelsen zouden zitting nemen in de Raad van State. Tegelijkertijd zegde de koningin de Staten-Generaal jaarlijks 126.000 pond toe. Dit was een kolossaal bedrag, bijna de helft van Elizabeths jaarlijkse inkomen. Als onderpand voor de terugbetaling en als garantie dat de Nederlanders buiten haar om geen vrede zouden sluiten met Spanje, kreeg ze het beheer over de pandsteden Vlissingen en Den Briel en over het fort Rammekens op Walcheren. Daarmee beheerste ze de mondingen van de Schelde, Rijn en Maas. De Zeeuwen waren fel tegen deze bepaling en hielden de sluiting van het verdrag zo lang mogelijk tegen, met als gevolg dat de Engelse hulp te laat kwam voor het ontzet van Antwerpen.

Elizabeth voelde niets voor een eventuele zelfstandigheid van de gewesten. Zij zag ze het liefst allemaal terug onder het bestuur van Filips, maar dan met eerbiediging van de Pacificatie van Gent. Door haar deelname aan de strijd hoopte ze Filips tot matiging te brengen. Een tevergeefse hoop, naar zou blijken.

4. Leicester in de Nederlanden

Toen de graaf van Leicester in december 1585 in de Nederlanden arriveerde, kwam er een discussie op gang over de precieze invulling van zijn bestuurlijke bevoegdheden. Daar was men het in de Nederlanden niet gauw over eens. Sommigen wilden hem een welhaast vorstelijke waardigheid geven. Dat waren de rechtzinnige calvinisten, die in Leicester een geestverwant zagen. Anderen, zoals de Utrechtse regenten en kooplieden zetten de koers van Willem van Oranje voort en streefden naar een gematigde centralisatie. Daarmee hoopten ze te voorkomen dat Holland en Zeeland de boventoon konden gaan voeren.

Dan was er nog de vraag wie eigenlijk de soeverein was. Bij het ontbreken van een vorst berustte de soevereiniteit bij de Staten-Generaal, maar die wisten er eigenlijk weinig raad mee. In de praktijk berustte de uitoefening van de soevereiniteit bij Leicester. Daardoor omvatte zijn taak uiteindelijk veel meer dan de advisering die hem bij het verdrag van Nonsuch toebedeeld was. In feite trad Leicester als landvoogd op van de Staten-Generaal. Het vervelende was alleen dat die landvoogd ook nog bevelen bleef ontvangen van zijn meesteres in Engeland. En die meesteres was woedend toen ze hoorde welke bevoegdheden Leicester had geaccepteerd. Daardoor kon immers de schijn gewekt worden dat zij uiteindelijk toch de soevereiniteit over de Noordelijke Nederlanden had aanvaard! Ze was minder dan ooit van plan zich tot een officiële oorlogsverklaring aan Spanje te laten verleiden.

Leicester vestigde zich in Utrecht, waar hij dichter bij de strijd zat dan in Holland. Hij was er ook verder verwijderd van de bemoeizuchtige Hollandse regenten en kooplieden voor wie geld het belangrijkste scheen te zijn.

Bovendien vond hij er steun voor zijn plan om alle handel met de Spaanse vijand te verbieden. Nu was handel met de vijand naar zestiende-eeuwse normen niet immoreel. En de handel op Spanje, maar ook die op de zuidelijke gewesten onder bestuur van Parma was zeker winstgevend. De zuidelijke gewesten bijvoorbeeld kregen graan aangevoerd vanuit het noorden. Door dit te verbieden, hoopte Leicester het zuiden uit te hongeren en Parma te verzwakken.

Maar ook in Utrecht kreeg Leicester al spoedig moeilijkheden met de 'rekkelijke' regenten. Hij beschouwde hen, omdat ze voorstanders waren van religievrede, als halve rooms-katholieken, dus gevaarlijk. In de zomer van 1586 probeerde hij hen uit de hij de unie aangesloten gewesten te verbannen. Daarmee dreef hij hen juist in de armen van de Hollandse regenten. Leicester kon toen alleen nog maar op de steun van de calvinistische bevolkingsgroep rekenen.

Het duurde niet lang of Leicester en Holland kwamen recht tegenover elkaar te staan. Al voor Leicesters komst had dit gewest zijn speciale positie onderstreept door prins Maurits tot stadhouder te benoemen.

Van Oldenbarnevelts streven naar hegemonie voor Holland was Leicester een doorn in het oog. Ook in godsdienstig opzicht kon Leicester het niet vinden met de rekkelijke Oldenbarnevelt.

De maatregelen tegen de handel op de vijand riepen in Holland grote weerstand op. De kooplieden zouden er door worden benadeeld en de buitenlandse concurrenten bevoordeeld. De belastinginkomsten zouden teruglopen, zodat minder troepen konden worden geworven. Dat zou weer een nadelig effect hebben op de oorlogvoering. De Staten van Holland begonnen onder aanvoering van Van Oldenbarnevelt een effectieve oppositie tegen Leicester te voeren.

Diens positie werd verder ondergraven door het uitblijven van oorlogssuccessen. In 1586 gingen de strategisch aan de Maas gelegen steden Venlo en Grave verloren. In het daaropvolgende jaar vielen Deventer en een schans bij Zutphen in handen van

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

Parma door verraad van Engelse officieren. Verder kon het door Parma belegerde Sluis in Zeeuws-Vlaanderen niet worden ontzet.

Het einde voor Leicester kwam toen Van Oldenbarnevelt ontdekte dat koningin Elizabeth met Parma de mogelijkheden van vrede tussen noord en zuid besprak en dat Leicester opdracht had gekregen de bij de Unie van Utrecht aangesloten gewesten over te halen tot vredesonderhandelingen. Toen de landsadvocaat dit bekend maakte, lieten ook de calvinisten Leicester vallen uit verontwaardiging over het feit dat hij hen wilde uitleveren.

De landvoogd probeerde zijn positie nog te redden door een aantal Hollandse steden te laten bezetten door zijn troepen. Het gevolg was echter dat het hele volk zich tegen hem keerde. In december 1587 vertrok hij in alle stilte naar Engeland. De Staten-Generaal namen niet eens de moeite hem uitgeleide te doen. Het daaropvolgende jaar stierf hij.

HET BESTUUR VAN DE REPUBLIEK

1. De vestiging van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

Na het vertrek van Leicester en de daaropvolgende nederlaag van de Spaanse Armada (zie onder) kregen de Noord-Nederlandse gewesten de gelegenheid om orde te scheppen in de bestuurlijke chaos van de achterliggende jaren. Evenals na de dood van Willem van Oranje trokken de Staten-Generaal de centrale leiding over de gewesten weer aan zich. Maar nu was door de conflicten met buitenlandse machthebbers hun zelfbewustzijn gegroeid. Daarom besloten ze de soevereiniteit niet opnieuw aan een buitenlandse vorst aan te bieden, maar deze in eigen hand te houden. In ieder gewest namen de Staten de waardigheid van de vroegere graven of hertogen over, die zij in de persoon van Filips II van hun gezag vervallen hadden verklaard. De 'graaf van Holland' of de 'hertog van Gelre' was voortaan een meerhoofdige college. Een uniek verschijnsel, zeker voor die tijd.

Nu de zaken er zo voor stonden, was het wel zaak dat er een behoorlijke samenwerking tussen de gewesten gerealiseerd zou worden. De Unie van Utrecht was tenslotte niet meer dan een defensief verbond tegen een gemeenschappelijke vijand. Het in 1585 met Engeland gesloten Verdrag van Nonsuch bood meer houvast. Daarin werd gesproken over de opbouw van een centraal bestuursapparaat, waarin ook enkele Engelse raadsleden zitting zouden hebben. Toch zou in de jaren na Leicester's vertrek de praktijk leren dat niet deze Raad van State, maar de Staten-Generaal uiteindelijk de meeste zeggenschap kregen.

In de ontstane Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden werd het voortbestaan van oude gewoonten sterk beklemtoond. In naam werden op alle niveaus de bestuurscolleges en functies uit de Habsburgse tijd gehandhaafd. Dat gold zowel voor de lokale en de gewestelijke, als voor de centrale bestuursorganisaties. Alleen de top van de bestuurlijke piramide was afgeknot: de landsheer en zijn vertegenwoordigers, de landvoogden en de bisschoppen, waren verdwenen.

Het hoogste gezag kwam officieel te liggen bij de gewestelijke Staten, dat wil zeggen bij de middelste laag van de piramide en niet meer bij de bovenste, zoals de Habsburgers nagestreefd hadden. Toch waren er, naar de praktijk geleerd had en de Unie van Utrecht voorschreef, boven-gewestelijke instellingen nodig. Deze waren wel niet met soevereiniteit bekleed, maar bepaalde werkzaamheden werden door de gewestelijke Staten aan hen gedelegeerd. Overigens zagen sommigen de soevereiniteit wel

degelijk als gedeeld tussen gewestelijke Staten en Staten-Generaal. Dit verschil in zienswijze zou tijdens het Twaalfjarig Bestand nog voor de nodige verwarring zorgen.

2. De Staten-Generaal en Raad van State

De Staten-Generaal waren allang niet meer het ondergeschikte bestuurslichaam uit de Habsburgse tijd. Zij kwamen eigenmachtig bijeen en hadden bestuurlijke bevoegdheden aan zich getrokken. Door de veroveringen van Parma was het aantal gewesten dat in de Staten-Generaal vertegenwoordigd was, kleiner geworden. Tenslotte viel het generaliteitsgebied samen met dat van de Unie van Utrecht. Het aantal vertegenwoordigde gewesten stond daarmee vast. Alleen Drenthe, dat maar 1 % in de algemene lasten kon bijdragen, kreeg geen zitting. Veroverde gebieden, vooral ten zuiden van de grote rivieren (het huidige Noord-Brabant en Limburg) werden ook niet toegelaten. Zij waren niet meer dan buffers tegen de vijand en werden omdat ze door de Staten-Generaal bestuurd werden, generaliteitslanden genoemd.

Na 1588 trokken de Staten-Generaal niet langer achter het leger aan om snel beslissingen ten aanzien van de oorlogvoering te kunnen nemen. Ze vestigden zich permanent in Den Haag, waar ze met tussenpozen bijeenkwamen. Door het toenemend aantal werkzaamheden vergaderden ze vanaf 1593 echter dagelijks, ook op zondag.

De Staten-Generaal traden naar buiten toe op namens alle gewesten. Ze sloten verdragen met andere landen, verklaarden de oorlog of sloten vrede, ontvingen gezanten uit het buitenland en zonden ambassadeurs uit. Daarnaast regelden zij een aantal zaken binnen de Republiek, die alle gewesten aangingen. Ze droegen zorg voor de landsverdediging en hielden daardoor toezicht op leger en vloot. Hun gedeputeerden trokken met de troepen en soms ook met de vloot mee, om beslissingen te velde te nemen. De Staten-Generaal droegen verantwoordelijkheid voor de betaling van de soldij en daarom ook voor de inning van de gewestelijke bijdragen hiervoor, de zogenaamde quoten.

Het nemen van beslissingen was niet eenvoudig. Voor defensiezaken en voor het sluiten van verdragen was namelijk eenstemmigheid vereist. Ieder gewest bracht één stem uit. Maar doordat de afgevaardigden gebonden waren aan de 'lastbrief' van hun gewestelijke Staten, was eenstemmigheid moeilijk te bereiken.

Vaak werden de beslissingen uitgesteld, omdat de gedeputeerden eerst hun lastgevers moesten gaan raadplegen. Dat was een tijdrovende zaak, vanwege de tijd die het heen en weer reizen vereiste.

Naarmate de Staten-Generaal meer ervaring kregen, werd het houden van ruggespraak echter minder. Veel gedeputeerden van kleine gewesten, waarvan de Staten zelden bijeenkwamen, wisten in Den Haag een zelfstandige positie op te bouwen en namen soms eigenmachtig beslissingen. Dit leidde overigens niet tot meer eensgezindheid tussen de gewesten.

In de loop van de tijd schrompelde de invloed van de Raad van State verder ineen, alhoewel de bevoegdheden op papier indrukwekkend waren. De besluitvorming belandde in de praktijk meestal bij de Staten-Generaal. De Raad van State werd uiteindelijk een beperkt uitvoerend lichaam dat assisteerde bij het opstellen van de algemene begroting.

3. De gewestelijke Staten

De gewestelijke Staten waren de dragers van de gewestelijke soevereiniteit, samengesteld uit afgevaardigden die, net als vroeger afkomstig waren uit de gegoede bur-

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

gerij van de steden en uit de adel. Alleen de geestelijkheid maakte geen deel meer uit van de colleges. In het noorden hadden ook de eigenaren van de grote boerderijen hun afgevaardigden in de Staten. Het feit dat ook hier afgevaardigden weer regelmatig ruggespraak moesten houden met hun achterban, vertraagde de besluitvorming nog meer. De soevereiniteit lag echter wel duidelijk bij de vergadering en niet bij de lastgevers: de steden of de adel.

De vergadering bepaalde wanneer en hoe vaak er vergaderd zou worden en over welke zaken er gesproken zou worden. De Staten oefenden een volledig gezag uit. Alleen in zaken die de gehele Unie betroffen, zoals de buitenlandse zaken, moesten ze zekere bevoegdheden laten aan de Staten-Generaal.

Toch vergaderden de meeste gewestelijke Staten niet vaker dan enkele weken per jaar, met uitzondering van de Staten van Holland, die minstens vier maal per jaar voor een periode van drie tot vijf weken bijeenkwamen. Het afwikkelen van de lopende zaken was uitbesteed aan een dagelijks bestuur: de Gedeputeerde Staten of Gecommitteerde Raden, zoals ze in Holland genoemd werden.

4. De landsadvocaat of pensionaris

Bij hun werkzaamheden lieten de Staten zich graag bijstaan door een juridisch geschoold ambtenaar. In Holland droeg deze de titel van landsadvocaat of raadpensionaris, in Zeeland heette hij kortweg pensionaris en in Friesland secretaris van de Staten. Vooral de Hollandse landsadvocaat was een gewichtig man. Hij had tijdens de Statenvergadering de leiding. Hij telde de stemmen, vatte de besprekingen samen en stelde de genomen besluiten of 'resolutiën' op schrift. In zijn kantoor aan het Binnenhof ontving hij als eerste de binnengekomen post en stelde de uitgaande brieven op. Al was hij dan een bezoldigd ambtenaar en geen politiek afgevaardigde, hij was in feite de spil van de Staten. Door zijn dagelijkse aanwezigheid op het Binnenhof bezat hij meer kennis van zaken dan welke afgevaardigde ook. Wanneer deze functie vervuld werd door een krachtige persoonlijkheid, zoals in het geval van Van Oldenbarnevelt en van Johan de Witt, won hun officieel ondergeschikte positie sterk aan aanzien en gezag.

Johan van Oldenbarnevelt was als belangrijkste ambtenaar van het Binnenhof ook dagelijks in de vergadering van de Staten-Generaal aanwezig. Daarbij kwam dat Holland, als rijkste provincie en met een aandeel van 58 % in de Uniefinanciën, de boventoon voerde in de Republiek. Bovendien vergaderden ze ook in een aan het Binnenhof grenzende ruimte. Indien nodig staken de voltallige Hollandse Staten even het plein over om massaal in de Staten-Generaal hun standpunt te vertolken. Daaruit bleek wel dat de machtsverhoudingen in de Republiek anders lagen dan de gelijkwaardigheid van de stemmen binnen de Staten-Generaal deed vermoeden.

5. De stadhouder

Het ambt van stadhouder was een overblijfsel uit de tijd van de Habsburgers. Hij werd door de landsheer benoemd als vervanger tijdens diens afwezigheid. Als zodanig was een stadhouder in de Republiek niet meer nodig. Er was immers geen sprake meer van een afwezige landsheer! De stadhouder werd voortaan door de Staten van de gewesten benoemd. In theorie zouden er dus zeven stadhouders kunnen worden benoemd in de Republiek. In de praktijk waren het er hooguit twee: de nazaten van Willem van Oranje werden in bijna alle gewesten benoemd, met uitzondering van Friesland en soms ook Groningen, waar men afstammelingen van Willems oudste broer Jan van Nassau aanstelde. Toch herinnerden sommige bevoegdheden nog aan de herkomst van het stadhouderschap. Zo hadden de stadhouders het recht gratie te

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

verlenen (denk aan de executie van Van Oldenbarnevelt in het volgende hoofdstuk!) en mochten ze op veel plaatsen uit voordrachten burgemeesters en schepenen kiezen. Daarmee konden ze 'de wet verzetten', een recht waar verschillende latere stadhouders gebruik van gemaakt hebben.

Bovendien vervulden de stadhouders het ambt van kapitein-generaal van de gewestelijke troepen. De functie van kapitein-generaal van de gehele Unie werd de stadhouder overigens pas in 1625 aangeboden. Voor die tijd was hij in feite kapitein-generaal van zeven legertjes. Maar in de praktijk werden de meeste troepen toch door Holland betaald.

Ondanks zijn hoge geboorte was de stadhouder toch de ondergeschikte van de gewestelijke Staten. Maar evenals dat bij de landsadvocaat het geval was, konden de stadhouders op grond van hun persoonlijkheid en hun prestaties een groter gezag genieten dan hun rechtens toekwam. In het geval van de stadhouder kwam daar bovendien nog de Oranjenaam bij.

6. Lokaal bestuur

De steden werden bestuurd door het stadsbestuur. Dit werd gekenmerkt door de volgende tweedeling: een jaarlijks wisselende magistraat, bestaande uit schout, schepenen en burgemeesters, en een voor het leven benoemde vroedschap, die zichzelf aanvulde.

De schout trad op als een soort commissaris van politie (samen met zijn rakkers handhaafde hij de openbare orde), als officier van justitie en als voorzitter van de schepenbank. De schout werd aangesteld door de gewestelijke Staten, die de plaats hadden ingenomen van de landsheer. De schepenen spraken niet alleen recht, maar maakten ook verordeningen en keuren. Zij werden, evenals de burgemeesters, op vaste tijden door de stadhouder uit voordrachten benoemd. Deze voordrachten werden door de vroedschap opgesteld.

Maar de stadhouder kon ook, als politieke omstandigheden daar aanleiding toe gaven, tussentijds ingrijpen in de samenstelling van het stadsbestuur. Deze manier van 'de wet verzetten' zorgde dan voor een politieke omwenteling in de stad, ten gunste van de stadhouder uiteraard.

De vroedschap bepaalde in haar vergaderingen het beleid en controleerde de magistraat, die de uitvoerende macht vormde. De vroedschap bestond in later jaren steeds vaker uit telgen uit invloedrijke geslachten.

Doordat de vroedschap een sterke invloed had op de benoemingen van de burgemeesters en dezen meestal uit dezelfde families afkomstig waren, ontstonden in de loop van de tijd de zogenaamde regentenklieken, die zich afschermden tegen indringers van buitenaf en uiteindelijk de touwtjes geheel in handen kregen.

Het platteland werd bestuurd door de drost of de baljuw. Hij werd bijgestaan door colleges van welgeboren mannen. Onder hen kwamen de dorpschouten met de ambachtbewaarders (een soort plattelandsburgemeesters). Ook hier spraken schepenen recht.

De gereformeerde predikant kon eveneens als een overheidsfunctionaris beschouwd worden. Hij ontving een traktement uit voormalige kerkelijke goederen waarop de overheid beslag had gelegd.

Tenslotte waren er nog de waterschapsbesturen, bestaande uit dijkgraaf en heemraden, die zich bezighielden met het onderhoud van inpolderingen en bedijkingen. Zij werden gaandeweg verdrongen door de opkomst van de ingelanden. Deze ingelanden waren kapitaalcrachtige investeerders, afkomstig uit de adel en de stedelijke

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

regentenfamilies. Zij verschaften het kapitaal dat nodig was om de droogmakerijen te realiseren.

DE ARMADA

1. Het grote plan

Filips II van Spanje leek op het toppunt van zijn macht te staan. In de Nederlanden boekte Parma het ene succes na het andere en Alva had zijn falen in de Nederlanden goedge maakt door in 1580 Portugal te bezetten. De meeste dreiging voor Filips scheen halverwege de jaren '80 uiteindelijk nog uit Engeland te komen. Engelse kapers brachten de Spaanse scheepvaart en kuststeden veel schade toe en de politieke bedoelingen bleven onduidelijk. Vandaar dat al in 1583 admiraal Santa Cruz de koning had geadviseerd Engeland rechtstreeks aan te vallen. Dit voorstel was door de eveneens geraadpleegde Parma als te gevaarlijk van de hand gewezen. De Engelse hulp aan de Nederlanden in 1585 bracht echter verandering in de voorzichtige politiek van Filips. Hij reageerde ongewoon snel op de Engelse agressie. In december 1585 nam hij alle Engelse en Nederlandse schepen, die zich in Spaanse en Portugese havens bevonden, in beslag en in januari 1586 gaf hij opdracht tot het maken van uitvoerige studies over een invasie in Engeland. Zijn prestige stond op het spel. De positie van Parma in de Nederlanden was zodanig dat Filips een operatie tegen Engeland mogelijk achtte. Bovendien spoorde de paus, die de ketterse Elisabeth al in 1570 met de kerkelijke ban had getroffen, Filips aan. Natuurlijk was deze aansporing niet de eerste. Filips had de pauselijke raadgevingen echter steeds afgewogen tegen zijn eigen politieke belangen. Dit keer vielen ze samen. Daardoor kon Filips de geplande expeditie het karakter van een kruistocht geven.

Tijdens de voorbereidingen werd het doel van de tocht angstvallig geheimgehouden. Vanuit Spanje zou een 'onoverwinnelijke' gecombineerde oorlogs- en transportvloot, beladen met oorlogsmaterieel en soldaten, rechtstreeks naar het Kanaal varen. Ondertussen moest Parma in de Nederlanden een leger op de been brengen en in Duinkerken en Nieuwpoort wachten om in te schepen in landingsvaartuigen. 's Nachts zou dan de overtocht naar Engeland plaatsvinden, zodra de Armada was gearriveerd om voor escorte te zorgen. Tevens zou de 'Onoverwinnelijke' de Engelse vloot naar zich toelokken en ermee afrekenen, zodat Parma's landingsvaartuigen niet gehinderd zouden worden. Filips vond het niet nodig om vooraf een goede Nederlandse haven te veroveren, die dienst zou kunnen doen als plaats van samenkomst tussen Armada en landingsvloot en als uitvalbasis. Later zou dit een ernstige misrekening blijken te zijn.

Bij Margate, op de zuidelijke oever van de Theems, zou de landing plaatsvinden. Vandaar uit moest Parma's legermacht, 26.000 man sterk en aangevuld met 6000 soldaten van de Armada, optrekken naar het openliggende Londen. De verraste Engelsen zouden snel verslagen zijn, temeer omdat de rooms-katholieken onder hen de Spaanse invallers zouden steunen. Als Engeland verslagen was, zou het Parma niet moeilijk vallen Holland en Zeeland, en dan van twee kanten, aan te vallen en te verslaan. Daarom moest Parma zich geheel wijden aan de voorbereiding van deze grootscheepse aanval en de oorlogvoering in het noorden tijdelijk stopzetten.

2. Engelse en Nederlandse reacties

Pas eind 1587 werd het de Engelsen en de Nederlanders duidelijk wat de Spaanse bedoelingen waren. Toch hadden de Engelsen al vanaf april van dat jaar onbedoeld flinke schade toegebracht aan de Armada en de bouw ervan vertraagd. Zo vernietigde Drake eind april een Spaans oorlogssmaldeel en enkele met voorraden geladen koopvaarders in de baai van Cadiz en in mei voerde hij aanvallen uit op de Portugese kust, waarbij hij het kasteel van Hendrik de Zeevaarder in Lissabon veroverde en in brand stak. Toch had Drake wel in de gaten dat de Spaanse koning een geduchte macht samentrok en hij vermoedde dat Engeland daar wel het doelwit van zou zijn. Hij spande zich daarna des te meer in om de Spanjaarden schade toe te brengen. Na het gevecht in de baai van Cadiz schreef hij naar Engeland: *Ik verzeker Uwe Edelheid dat nooit gehoord of gekend is geweest een dergelijke voorbereiding, als de koning van Spanje gemaakt heeft en dagelijks maakt om Engeland aan te vallen (...) en dat zal, als hem niet belet wordt dit alles bijeen te brengen, zeer gevaarlijk worden. De dienst die wij met Gods hulp hebben verricht zal hier enige veranderingen teweegbrengen (...). Alle mogelijke voorbereidingen ter verdediging zijn zeer dringend (...). Ik durf bijna niet te schrijven over de grote macht die, naar wij horen, de koning van Spanje bezit. Bereid Engeland duchtig voor, vooral op zee.*

De grootste slag bracht Drake de in aanbouw zijnde Armada toe toen hij vanaf 21 mei tot 18 juni, kruisend voor de Spaanse en Portugese kust, tientallen barken en karvelen buitmaakte en in brand liet steken. Deze kleine vrachtvaarders waren bijna allemaal geladen met kuipersmateriaal, hoepels, duigen en dergelijke en bestemd voor Cadiz en de Straat van Gibraltar. Drake kende de waarde van deze ogenschijnlijk geringe buit. *De hoepels en duigen wogen meer dan zestien- of zeventienhonderd ton en dat kan niet minder zijn dan 25.000 of 30.000 ton aan vaten, klaar om gevuld te worden, welke ik gelastte door het vuur in rook en as te doen opgaan, hetgeen voor de koning geen geringe schade aan provisie zal betekenen, nog daargelaten dat hij zijn barken moet missen,* schreef hij.

Voor de vloten waren vaten een eerste noodzaak. Niet alleen voor het bergen van water en wijn, maar ook van zoute vis, pekelvles, scheepsbeschuit en andere levensmiddelen. Voor goed sluitende vaten waren uitgewerkte duigen van goede kwaliteit onmisbaar. Daarvan kon men er nooit teveel hebben. Dat bleek al spoedig nadat de Armada was uitgevaren. Het voedsel bedierf en het water lekte weg, zodat in het Kanaal noodgedwongen duizenden paarden overboord gezet moesten worden, omdat er voor hen geen drinkwater meer was. Onder de bemanningen braken ziekten uit als gevolg van het eten van bedorven voedsel. Dat alles gebeurde veel eerder dan gebruikelijk en was ongetwijfeld een gevolg van Drake's optreden.

Voorlopig was het echter nog niet zover. Toen de omvang van het gevaar in Engeland bekend werd, liet Elizabeth haar vloot in allerijl uitbreiden en vroeg zij om Nederlandse steun. Die was haar tenslotte bij het Verdrag van Nonsuch toegezegd.

De Engelse hoofdmacht, bestaande uit 126 schepen, werd in Plymouth gestationeerd en een eskader van 27 schepen kruiste op de Noordzee.

De Hollanders en de Zeeuwen brachten ook snel een eskader in zee, omdat ze zich afvroegen of de aanval toch niet in de eerste plaats tegen hen gericht was. De vloot stond onder bevel van Justinus van Nassau, een bastaardzoon van Willem van Oranje en bestond uit 140 kleine schepen. Overigens was er geen coördinatie tussen de bondgenoten. Ieder land probeerde in de eerste plaats zichzelf veilig te stellen.

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

3. De ondergang van de Armada

Een zomer als deze heb ik nog nooit meegemaakt, schreef de Engelse admiraal Seymour in 1588.

De ene storm na de andere geselde Europa. Als gevolg daarvan arriveerde de hoofdmacht van de Armada, die al op 30 mei van de rede van Lissabon was vertrokken, pas na twintig dagen in La Coruña aan de noordkust van Spanje. Daar werden de gehavende schepen opgeknapt, de kielen schoongemaakt en de lekkende drinkwatervaten gevuld. Pas op 21 juli vertrok de vloot om op 29 juli de zuidwestpunt van Engeland te bereiken.

Door tegenwind gehinderd voer de uit 128 schepen bestaande Armada langzaam oostwaarts, weldra gevolgd door de evenzeer door tegenwind gehinderde Engelse vloot. De Engelsen hadden in veel gevallen schepen die wat grootte betreft niet onderdeden voor de Spaanse. Op het punt van wendbaarheid overtroffen ze hun tegenstanders echter ruim. De Spaanse schepen waren breed, om niet te zeggen log, en gebouwd op entergevechten, die uitliepen op gevechten van man tegen man. Daarin hadden de Spaanse zeesoldaten een ongeëvenaarde reputatie en de Engelsen piekerden er dan ook niet over om het daarop aan te laten komen. Door scherp aan de wind te varen konden zij de Armada voortdurend de volle laag geven. Voor deze tactiek waren de Spaanse schepen niet geschikt. Toch boekte de Engelse vloot geen doorslaggevend succes. De Armada behield ondanks alle aanvallen koppig haar imponerende formatie in de vorm van een halve maan. Pogingen om haar op de Engelse of Franse kust te drijven mislukten.

7 augustus arriveerde de Armada bij Calais. Toen bleek, hoe onjuist het was dat Parma's invasieleger en de vloot geen gemeenschappelijke uitvalsbasis hadden. Het bleek voor admiraal Medina Sidonia onmogelijk een verbinding tot stand te brengen met Parma, omdat diens weg naar de open zee versperd werd door de Nederlanders. Dezen namen geen deel aan de gevechten in het Kanaal en op de Noordzee. De Engelsen bleven de Armada bestoken, ook nadat de Spanjaarden de oversteekroute Duinkerken-Margate gepasseerd waren. De terugweg bleek voor admiraal Medina Sidonia afgesloten. Een zuidwesterstorm joeg de vloot noordwaarts. Op 12 augustus haakten de Engelsen af, omdat ook op hun schepen voedsel en water oprakten en het aantal zieken onrustbarend toenam.

Medina Sidonia besloot om Schotland en Ierland heen terug te varen. Vanaf 21 augustus werden de schepen onophoudelijk geteisterd door stormen. De meeste doden vielen echter door besmettelijke ziekten en door gebrek aan drinkwater en voedsel. Van de 128 schepen keerden er uiteindelijk 66 terug in Spanje. Dat het er toch nog zoveel waren, was niet in de laatste plaats te danken aan het leiderschap en de wilskracht van de vaak onderschatte Medina Sidonia. Menig admiraal met meer ervaring dan hij is meer dan eens thuisgevaren met grotere verliezen.

Al spoedig was men er niet alleen in Engeland en in de Nederlanden, maar ook in Spanje van overtuigd dat de nederlaag van de Armada aan de door God gezonden stormen was toe te schrijven. In de eerstgenoemde landen werden gedenkpenningen geslagen waarop deze gedachte verwoord werd en in Spanje schreef koning Filips: *Wij moeten God prijzen voor alles wat Hij ons gelieft aan te doen. En nu dank ik Hem voor de genade die Hij heeft bewezen. In de stormen waarin de Armada heeft gevaren, zou zij een erger lot hebben kunnen ondergaan en dat haar ongeluk niet groter is geweest, moet worden toegeschreven aan de gebeden, die voor een gunstige afloop met zoveel devotie en vasthoudendheid zijn opgezonden.* Kortom, het was de koning aan te zien dat hij was geslagen, maar hij was niet gebroken. Natuurlijk waren er an-

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

dere factoren die hebben meegewerkt aan de teloorgang van de Armada, zoals de strooptochten van Drake in het voorjaar van 1587 en het feit dat de Engelse schepen en kanonnen beter waren. Voor Filips was het echter eenvoudiger de nederlaag te aanvaarden uit Gods hand, dan uit die van de vijand.

DE SPANJAARDEN VERDREVEN

1. Filips en de Franse burgeroorlog

Na de nederlaag van de Armada verstomde de roep van onoverwinnelijkheid die tot dan toe van Filips was uitgegaan. Het verlies aan mensenlevens en de materiële schade waren enorm. Toch was de Spaanse kracht niet gebroken. Er werd een nieuwe oorlogsvloot gebouwd en er werden nieuwe acties op touw gezet. Deze richtten zich echter niet tegen de Nederlanden, maar opnieuw tegen Engeland en nu ook tegen Frankrijk.

Daar was het al decennia lang onrustig geweest. Door de dood van de hertog van Anjou in 1584 was het land beroofd van een troonopvolger. Nu had Hendrik III op zijn sterfbed de hugenoot Hendrik van Navarre aangewezen als zijn opvolger, tot groot ongenoegen van de rooms-katholieke Liga onder leiding van de hertog De Guise.

Dat was het moment dat Filips besloot zich niet langer te beperken tot financiële en morele steun aan de Liga. Een protestantse koning in Frankrijk betekende een bedreiging van Spanje en het Spaanse gezag in de Nederlanden. Bovendien kwam het katholicisme in Europa erdoor in gevaar. De paus juichte Filips in te grijpen al bij voorbaat toe. Dat veranderde echter toen de koning zijn dochter Isabella naar voren schoof als kandidate voor de Franse troon. Haar moeder was Filips' derde vrouw, de Franse koningsdochter Elisabeth van Valois. Het Franse erfrecht stond alleen een mannelijke erfgenaam toe, maar daar trok Filips zich niets van aan. De paus zag hierin zo'n grote dreiging van Habsburgse machtsuitbreiding, dat hij zijn aanmoedigingen staakte en vanaf dat moment probeerde Hendrik van Navarre in de schoot van de rooms-katholieke kerk terug te brengen. Dan zou deze immers aanvaardbaar zijn voor de Liga.

Deze pauselijke manoeuvre bracht Filips niet terug van zijn voornemen om in te grijpen in de Franse politiek. Parma moest zich gereed houden om met zijn troepen vanuit de Nederlanden Frankrijk binnen te vallen en de Liga te hulp te komen. Het hielp niet dat Parma aanvoerde dat hij dan veel meer troepen en geld nodig had en dat de koning eerst moest proberen met de opstandige gewesten tot een vergelijk te komen. Filips was de mening toegedaan dat vrede met de Nederlandse rebellen onmogelijk was. De strijd tegen hen kon echter wel wachten tot Parma zijn missie in Frankrijk had voltooid. Opnieuw verhinderde Filips daarmee een voortzetting van Parma's succesvolle optreden, dat halverwege de jaren '80 was begonnen. Driemaal viel Parma Frankrijk binnen. Op 3 december 1592, tijdens de derde veldtocht bij Rouen, stierf hij aan een verwonding.

Spanje stond onder zware financiële druk en verarmde zichtbaar: Filips leende meer dan hij kon afbetalen. Al in 1590 sloegen de onderbetaalde Spaanse troepen weer aan het muiten. In 1596 moest Filips opnieuw zijn betalingen staken. Het was het derde bankroet tijdens zijn regering. Het einde van zijn grootse plannen kwam in zicht.

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

2. Legerhervormingen in de Republiek

Voor de opstandige Nederlandse gewesten betekenden Filips' ingrijpen in Frankrijk, de miterij van de Spaanse soldaten en het daaropvolgende bankroet welkome adempauzes. Zodoende kon niet alleen het landelijke bestuur georganiseerd worden, maar konden ook legerhervormingen doorgevoerd worden.

In de tweede helft van de zestiende eeuw was er een toenemende belangstelling voor militaire geschriften van de Romeinen en de Byzantijnen. Geleerden maakten er vertalingen van en legerbevelhebbers bestudeerden ze en pasten de ervaringen toe. In de jaren '80 hield de Friese stadhouder Willem Lodewijk zich er al intensief mee bezig, weldra gevolgd door zijn jongere neef Maurits. De beide prinsen merkten dat de Romeinen hun legers in kleine eenheden verdeelden. Deze eenheden waren wendbaar, ook omdat zij werden geoefend volgens een systeem van vaststaande bevelen. Ze lazen over andere opstellingen van legers en over de gewoonte van de Romeinen om de soldaten zelf graafwerkzaamheden te laten verrichten in plaats van de omwonende boeren. Ook werd het de soldaten verboden de bevolking lastig te vallen en op eigen houtje op het platteland te fourageren. Tegenover deze discipline stond een goede en stipte betaling van de soldaten.

Met behulp van loden soldaatjes reconstrueerden ze bekende veldslagen en in Friesland en in Den Haag hielden ze exercities om hun theorieën in de praktijk te toetsen. Dit tot vermaak van de bevolking, voor wie dit alles volkomen nieuw was. Overigens volgden de prinsen hun klassieke voorbeelden niet slaafs na. Steeds probeerden ze de Romeinse gebruiken te verbinden met verworvenheden uit de zestiende eeuw.

Zo knoopten de stadhouders, evenals Parma, aan bij de nieuwe opvatting dat vestingen het voornaamste doel waren van militaire operaties. Vanuit vestingen kon men immers het omliggende land controleren. Met het oog hierop werden vestingen duchtig versterkt met aarden wallen, grachten en bastions. Om zo'n vesting in te kunnen nemen, moesten nieuwe belegeringstactieken worden ontwikkeld. Er werden loopgravenstelsels aangelegd om de soldaten onder veilige dekking tot bij de muren van de belegerde vesting te brengen en de verdedigers volkomen van de buitenwereld af te sluiten. Op deze manieren konden mijnen geplaatst worden om de verdedigde wallen te laten instorten. Bij het leger hoorde voortaan een vaste kern van 'ingenieurs': kaartenmakers, landmeters, vestingbouwkundigen en ontwerpers van belegeringswerktuigen.

Al in 1589 reisde Willem Lodewijk naar Den Haag om hij de Staten-Generaal te pleiten voor een uitbreiding van het leger. Ook drong hij erop aan de strategie van de verdediging in te ruilen voor die van de aanval. De Staten-Generaal aarzelden. Ze wilden eerst bezien of Parma zich werkelijk op Frankrijk zou concentreren. Hoe zou de landvoogd reageren op een aanval vanuit de Republiek? Het antwoord kwam in maart 1590, bij de verovering van Breda door middel van de list met het turfschip. Parma reageerde niet. Daarna konden voor 1591 offensieve plannen worden gesmeed. Eerst moesten de Spaanse troepen in Gelderland en Overijssel bestreden worden. Die konden van daaruit immers gemakkelijk doorstoten naar het hart van de Republiek, omdat zij nauwelijks gehinderd werden door rivieren. Maurits veroverde in korte tijd met zijn kleine, mobiele leger Zutphen en Deventer en viel daarna Groningen aan. Deze sterke stad kon hij niet innemen, maar wel konden Hulst en Nijmegen worden genomen. In 1592 volgden Steenwijk en Coevorden en in 1593 Geertruidenberg in het zuiden. Pas in 1594 viel het inmiddels geïsoleerd geraakte Groningen. Prompt werd de veroverde stad tot de Unie toegelaten en met de Ommelanden tot één gewest samengesmeed.

3. Filips II sterft

Begin 1596 arriveerde de nieuwe landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden in Brussel: aartshertog Albertus van Oostenrijk, broer van de Duitse keizer en voormalig onderkoning van Portugal.

Filips II was inmiddels de zeventig gepasseerd en wilde daarom regelingen treffen voor de toekomst. Hij wist dat zijn zoon, de troonopvolger Filips een zwakke figuur was die niet in staat zou zijn de vele problemen in zijn rijk op te lossen.

Daarom koos hij voor een aparte opvolgingsregeling in de Nederlanden. Hij besloot zijn dochter Isabella de Nederlanden als bruidsschat mee te geven bij haar huwelijk met Albertus. Filips bedoelde daarmee wel alle zeventien gewesten, want ook de Republiek beschouwde hij nog steeds als zijn rechtmatig bezit. Isabella en Albertus zouden soeverein worden en alleen in geval van kinderloos overlijden zouden de Nederlanden weer aan de Spaanse kroon toevallen. Wel bepaalde Filips dat het hertogelijk paar zich steeds naar de wensen van het Spaanse hof moest richten. Dat werd in 1598 vastgelegd in de Acte van Afstand.

Het huwelijk werd in mei 1599 in Spanje voltrokken en in augustus hielden ze hun intocht in Brussel. Filips maakte de huwelijksvoltrekking niet meer mee. Hij stierf op 13 september 1598.

Albertus bleek een bekwaam politicus die niet in alle gevallen aan de leiband van het Spaanse hof liep. Hij had begrip voor de problemen die de oorlog voor de Zuidelijke Nederlanden opleverde en hij was het dan ook, die in 1598 de vrede met Frankrijk bewerkstelligde en in 1604 met Engeland. Door het opengaan van de Franse en Engelse markten leefde de bedrijvigheid in de Zuidelijke Nederlanden weer op.

4. De tuin van de Nederlanden gesloten

In 1596 kampte Albertus met geldgebrek en muiterijen. Toen Filips II in datzelfde jaar bankroet ging, gaf dat Maurits in 1597 de gelegenheid een nieuw offensief te starten. Hij veroverde onder meer Groenlo, Enschede, Oldenzaal en Ootmarsum, waardoor Twente en de Achterhoek werden toegevoegd aan het grondgebied van de Republiek. Dat vormde nu een aaneengesloten geheel met tamelijk veilige grensstreken.

Toch was daarmee de strijd niet ten einde. Albertus dacht er niet aan de soevereiniteit over de noordelijke gewesten op te geven. Ook in de Republiek was men van plan de strijd voort te zetten. Alleen was men het niet steeds eens over het motief. Moest het tot nu toe verworven gebied beveiligd worden met meer vooruitgeschoven posten? Moesten de zuidelijke gewesten van het Habsburgse juk bevrijd worden? De laatste mening waren vooral de stadhouder en de gereformeerden toegedaan. Onder die gereformeerden waren immers veel uitgewekenen uit de Zuidelijke Nederlanden. Vooral onder de gereformeerde predikanten was het percentage uitgewekenen hoog. Zij behoorden tot de harde kern van degenen die de strijd tegen Spanje als een geloofsstrijd zagen. Maar zouden de inwoners van de zuidelijke gewesten wel bereid zijn in opstand te komen tegen aartshertog Albertus en zouden ze zich willen aansluiten bij de Unie van Utrecht die zij voor uitsluitend calvinistisch hielden?

5. De slag bij Nieuwpoort

De aanval bleef voorsnog de beste verdediging van de Republiek, zeker nu de vijand was verzwakt door geldzorgen en muiterij. En het was logisch hem dáár te treffen, waar hij de meeste overlast veroorzaakte: in de kapersnesten Nieuwpoort en

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

Duinkerken. Tegelijk kon dan Oostende, dat nog steeds in handen was van de Republiek, beter beschermd worden. En wellicht kon, als de Staatse legers waren doorgedrongen in het hol van de leeuw, de Vlaamse bevolking tot opstand worden aanzet.

Maurits had strategische bezwaren, maar hij legde zich bij het besluit van de Staten-Generaal neer. Vergezeld van leden van de Staten-Generaal en van de Raad van State voer hij met zijn leger in juni 1600 vanuit Zeeland naar de Vlaamse kust. Op 22 juni ontscheepte het leger in Philippine en trok zuidwaarts langs de Vlaamse kust, Oostende voorbij. Maar nog voordat het Nieuwpoort bereikte, werd het achterhaald door de Spaanse troepen. Albertus en Isabella hadden kans gezien de muiterij te bedwingen.

De beide legers waren aan elkaar gewaagd. Tijdens het gevecht op het brede strand hielden de Spaanse veteranen hun aloude naam hoog. Maurits had echter nieuwe strategieën ontwikkeld. In de achterliggende jaren had hij vooral vestingen belegerd. Nu hij plotseling een veldslag moest leveren, kreeg hij de gelegenheid die strategieën toe te passen. Hij liet zijn leger opereren in kleine, wendbare eenheden.

Maurits behaalde de overwinning, maar hij buitte die niet uit. Zijn bezwaren tegen deze veldtocht waren juist gebleken. Als men te ver doordrong in vijandelijk gebied, werden de aanvoerlijnen te lang en konden deze gemakkelijk worden afgesneden door de vijand. Daarbij kwam nog dat de Vlaamse bevolking hem bepaald niet als een bevrijder verwelkomde, maar juist een vijandige houding aannam.

Daarom liet Maurits zijn troepen overzee terugkeren, tegen de zin van de Staten. Politiek en militair inzicht stonden hier lijnrecht tegenover elkaar. Voortaan zou de prins zijn opdrachtgevers niet zonder meer gehoorzamen. Door zijn gestegen prestige kon hij het zich veroorloven zelfstandiger te gaan optreden.

Wellicht bekoelde zijn verhouding met Van Oldenbarnevelt hierdoor enigszins, hoewel er geen aanwijzingen zijn dat er tussen hen een persoonlijke vete ontstond, zoals wel gesuggereerd wordt. Beide mannen bleven nauw samenwerken, ook al verschilden ze soms van inzicht. Een werkelijke botsing zou later volgen.

Antwoorden Verwerking

Basis

1. Eerste vrouw : Anna van Buren.
Kinderen : Filips Willem en Maria.
Tweede vrouw : Anna van Saksen.
Kind : Maurits.
2. a. Maurits
b. Filips Willem was gegijzeld door Filips II en meegenomen naar Spanje.
3. 17 jaar – 1585 – Holland – Zeeland – Elizabeth I – Leicester.
4. Staten-Generaal
Stadhouder Raadpensionaris
Gewestelijke Staten
Edelen Magistraat – Vroedschap
5. a. **Gewest** **Stadhouder**
Friesland Willem Lodewijk
Groningen Willem Lodewijk
Overijssel Maurits
Gelderland Maurits
Utrecht Maurits
Holland Maurits
Zeeland Maurits
6. Schout en schepenen Rechtbank.

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

Voornaamste burgers in de stadsregering Regenten.
Dienaar van de Staten-Generaal Stadhouder.
Bestuurders van de Republiek Staten-Generaal.

7. 1 De Engelse koningin Elisabeth I had het gewaagd de Republiek te helpen.
- 6 Hollandse en Zeeuwse schepen versperden de haven van Duinkerken, zodat Parma's leger zich niet bij de Armada kon voegen.
- 10 Slechts een klein deel van de schepen kwam zwaargehavend in Spanje terug.
- 8 De Spaanse schepen weken uit naar het noorden. Sommige zonken of liepen vast op de zandbanken van de Zeeuwse en Hollandse kust.
- 3 Die Armada bestond uit 130 schepen met 20.000 soldaten, 10.000 matrozen en 3100 kanonnen. Medina Sidonia was de admiraal.
- 5 Toen de Armada het Kanaal invoer, vielen de Engelsen met hun wendbare schepen de Spaanse galjoenen aan.
- 7 Terwijl de Armada wachtte, stuurden de Engelsen er branders op af. Toen moesten de Spaanse schepen wel zee kiezen.
- 4 Die vloot zou de soldaten naar Engeland brengen. Daarna moesten de Nederlanden worden veroverd.
- 2 Filips II stuurde daarom in 1588 een grote vloot: De Armada Invencible.
- 9 Door de zuidenwind moesten de overgebleven schepen om Schotland heen. Door stormen sloegen de schepen te pletter op de rotskust.
- 11 In Engeland en Nederland was de blijdschap en dankbaarheid groot. God had geholpen! Hij had wind en golven geboden! De Staten lieten een gedenkmunt slaan met als opschrift: 'Jehova blies, en zij werden verstrooid.'
8. Het was de Heere die de overwinning had gegeven. Hij bestuurde de wind en het water en behoeftte Engeland en Nederland, tegen de verhoudingen in, voor de ondergang.
9. Breda.
De Spaanse troepen uit deze stad kregen via het water allerlei voorraden aangeleverd. Prins Maurits liet in een turfschip soldaten verbergen om ze zo de stad in te smokkelen. De Spaanse soldaten hadden niet in de gaten en 's nachts kwamen de soldaten onder het turf vandaan en openden de poorten van de stad. Het leger van Maurits kon toen zo de stad binnen trekken.
1590 – eerste – Maurits – training – 1600
Br. = Breda
Nijm. = Nijmegen
Gr. = Groningen
E. = Enschede
D. = Deventer
Coev. = Coevorden
D. = Delfzijl
Z. = Zutphen
Het grijze gebied is in deze 10 jaar allemaal door Maurits veroverd.
- 10.10 In het midden, op het bruine paard, rijdt prins Maurits. Hij geeft bevel tot de laatste, beslissende aanval.
- 9 Achter hem, op het steigerende witte paard, rijdt zijn broer Frederik Hendrik.
- 11 Vóór de prins is het gevecht op het strand te zien.
- 8 De standaarddrager van de prins houdt de standaard (het vaandel) met het Nassause wapen omhoog.
- 7 De vlaggen aan de trompetten vertonen de rode Hollandse leeuw.
- 3 Op de voorgrond staan enkele gevangengenomen Spaanse officieren. Hun zware helmen liggen in het zand.
- 1 De gevangenen worden bewaakt door een piekenier.

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

- 5 Twee soldaten brengen een gewonde Spaanse officier op een geïmproviseerde draagbaar van drie musketten naar een veilige plaats.
- 4 Achter de draagbaar lopen twee soldaten, de ene gewapend met een karabijn, de andere met een veroverd Spaans vaandel.
- 6 Geheel rechts staat de reiskoets van de secretaris van de prins.
- 2 Links van de gevangenen staan enkele pages. Eén van hen draagt de helm van de prins.

Extra

1. a. Maastricht 1579
's Hertogenbosch 1579
Breda 1581
Duinkerken 1583
Brugge 1584
leper 1584
Gent 1584
Antwerpen 1585
- b. Zeeland – Holland – Utrecht – Friesland – helft van Gelderland.
- c. Eigen antwoord.
- d. Eigen antwoord.
- e. 3. Schelde.
- f. Een pontonbrug, zodat de stad niet via het water nog voorraden kan krijgen.
- g. Zo sloot hij steden als leper, Brussel, Gent af van hulp en voorraden en kon hij ze gemakkelijk tot overgave dwingen.
- h. Koning Filips II gaf bevel om Frankrijk aan te vallen. De soldaten die vochten tegen de Noordelijke Nederlanden waren daarbij nodig en werden terug geroepen.
- i. De Heere bestuurt alle dingen en in Zijn wijze raad liet hij Filips II dit bevel geven.
2. a. Eigen antwoord.
- b. Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) is geldig in alle lidstaten van de Raad van Europa en de Europese Unie (alle landen in Europa behalve Kazachstan, Vaticaanstad en Wit-Rusland).
Artikel 9 van het EVRM is getiteld "Vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst":
"Een ieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen, alsmede de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als privé zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uitdrukking te brengen in erediensden, in onderricht, in praktische toepassing ervan en in het onderhouden van geboden en voorschriften.
De vrijheid zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uiting te brengen kan aan geen andere beperkingen worden onderworpen dan die die bij de wet zijn voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk zijn in het belang van de openbare veiligheid, voor de bescherming van de openbare orde, gezondheid of goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen."
- c. Gebruik de website www.opendoors.nl/ranglijst
3. a. 1. Geboorte-en sterfjaar: 1575-1625
2. Ambtenaar en schepen(wethouder) in de Zeeuwse stad Veere
3. Schrijver van de Nederlandtsche Gedenck-clanck: een verzameling geuzenlieders over de Tachtigjarige Oorlog.
- b. Over de geschiedenis van de **zeventien** gewesten, vanaf 1568 tot 1625. (Laat de kinderen dat getal 17 uitleggen: de nog ongedeelde Republiek, voor 1579.)
- c. Alle liederen hebben een andere wijs, melodie gekregen.
- d. Luit en citer.
- e. 'Gedruct voor d'Erfgenamen vanden Auteur'. Valerius overleed in 1625.

5. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

- f.
1. Vorm van de noten.
 2. Maatsoort: een C (4/4-maat) of een C met een streep er door (2/4-maat).
 3. De vorm van het kruis bij 'land'.
 4. De G-sleutel en de speciale ouderwetse sleutel.
 5. En daarom staan de noten in het 'oude schrift' ook op een andere hoogte genoteerd. Kijk en vergelijk.
[Om te luisteren: www.youtube.com/watch?v=TzyMCefQPXg of www.youtube.com/watch?v=rLhsip49ly4. Tijdens de muziekles is het lied goed aan te leren, als 4-stemmige canon (zie de intro-tekst in het leerlingenboek).
- g.
1. Maurits wordt stadhouder.
 2. Hulp vanuit Engeland; Leicester wordt landvoogd.
- h. Bijvoorbeeld:
1. De Heere kan de storm stillen. Hij doet alles naar Zijn wil. Wij bidden tot U. U kunt ons verlossen.
 2. De vromen moeten God loven, met zingen en met spelen (musiceren). Als de Heere ons niet had geholpen, dan waren we al lang omgekomen.
- i. Bijvoorbeeld psalm 93 en psalm 124.
- j. Over de hulp van Engeland, de komst van Leicester. Het gaat over hulp in nood. Men verwachtte kennelijk veel van Engeland. Maurits was nog jong, en men wist nog niet hoe hij zich zou ontwikkelen.
Bijpassend lied om aan te leren ins lied 109 'Uit Sions Zalen'. Voor opnames: <https://www.youtube.com/watch?v=qSc2UGgUUjU> of www.youtube.com/watch?v=CzORQminsBE of www.youtube.com/watch?v=FcQPcuTAYvA.
- 4.
- a. Jehova blies, en zij werden verstrooid.
 - b. 1588.
 - c. Ja, bijv. bij een troonwisseling of gedenkwaardig moment. (www.knm.nl)
 - d. Eigen antwoord.